

УДК 159.923.2

2. Педагогічна та вікова психологія

**ПСИХОЛОГІЯ КОНФЛІКТНОСТІ МІЖ СТРУКТУРАМИ
«Я-КОНЦЕПЦІЇ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ**

Михальчук Юлія Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

завідувач кафедри психології

Міжнародний економіко-гуманітарний університет

імені академіка Степана Дем'янчука

yulimik@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8317-8426>

Метою даного наукового пошуку є теоретико-практичне дослідження феноменології трансформації «Я-концепції» особистості, що переживає важку життєву ситуацію, що часто стає особистісною кризою, якою є народження дитини з особливими потребами, а також вивчення «Я-реального» та «Я-ідеального» особистості мам.

Методи. Методологічною основою дослідження є положення про цілісний характер психічної організації особистості та взаємну зумовленість психологічних та соціальних феноменів. Основним методом представленого дослідження є метод активного соціально-психологічного навчання. Автор є психотерапевтом за методом «Кататимно-імагінативної психотерапії / Символдрами» та залученим до реалізації Проекту «Психологічний супровід

батьків дітей з особливими потребами». Учасниками Проекту стали 28 мам, дев'ять з яких виховують дітей із синдромом Дауна, дев'ятнадцять – дітей-аутистів. Заняття з мамами проводилися у формі активного соціально-психологічного навчання, що спрямоване на глибинно-рефлексивне самопізнання себе.

Результати. Завданнями першого модулю Проекту були наступні: 1) афективна переоцінка психотравмуючої ситуації засобами зняття психоемоційного напруження за допомоги технік арт-терапії та психотренінгових технологій завдяки формуванню простору психологічної безпеки та прийняття, що дасть можливість поліпшити емоційне самопочуття учасниць; 2) налагодження соціальних контактів, що сприятиме успішному існуванню в соціумі; 3) дослідження учасницями «Я-реального» та «Я-ідеального». Автор описує психологічні вправи: «Візитка», «Ринок», «Мої мрії», «Модель гармонії» та аналізує отримані результати.

Висновки. Конфліктність між структурами «Я-концепції» та переживання ситуації як травматичної призводять до особистісної дисгармонізації, можуть стати причиною депресивних станів, суїцидальних думок тощо. Психологічна травма мами, що виховує дитину з особливими потребами локалізується у: 1) «Я-реальному» мами, яке набуває травматичного (посттравматичного) змісту, в результаті чого людина перестає відчувати радість життя; 2) «Я-ідеальному», що є практично відсутнім або набуває фантастичного, утопічного змісту. По закінченню першого модуля мами, даючи зворотній зв'язок по психологічній роботі, відзначили покращення психоемоційного почуття, настрою, відзначили важливість створеного простору психологічної безпеки та прийняття – простору, де є можливим розкриття нових шляхів подолання буденних труднощів.

Ключові слова: «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я-образ», психотравма, корекційна робота.

**PSYCHOLOGY OF CONFLICT BETWEEN STRUCTURES OF
«MYSELF-CONCEPTS»: THE THEORETICAL AND PRACTICAL
ASPECTS OF STUDY**

Mikhalchuk YuliaOleksandrivna,

Candidate of Psychological Sciences,

the Head of the Department of Psychology of

International Economic and Humanitarian University

named after Stepan Demyanchuk

yulimik@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8317-8426>

The **purpose** of this scientific research is theoretical and practical study of the phenomenology of the transformation of the «Myself-concept» of a person who has a difficult life situation, which often becomes a personal crisis, that is the birth of a child with special needs and the study of the «Myself-real» and «Myself-ideal» of mothers' personality.

Methods. The methodological basis of the research is the position on the integral character of the psychological organization of the individual and the mutual precondition of psychological and social phenomena. The main method of the presented research is the method of active social and psychological training. The author who is a psychotherapist based on the method of «Symbol drama» is involved into the implementation of the project «The Psychological Support of Parents of Children with Special Needs». The participants of the project are 28 mothers, nine of them are raising children with Down syndrome, and nineteen – autistic children.

Classes with mothers were conducted in the form of active social and psychological training, aimed at deep-reflexive self-knowledge of oneself.

Results. The tasks of the first module of the Project were the follows: 1) an affective reassessment of the traumatic situation by means of the removal of psycho-emotional stress with the help of the technique of art therapy and psychotractive technologies due to the formation of a space of psychological safety and acceptance will enable to improve the emotional state of the participants; 2) the establishment of social contacts, which will promote successful existence in society; 3) research by the participants of the «Myself-real» and «Myself-ideal». The author describes the psychological exercises: «Business card», «Market», «My dreams», «Model of harmony» and analyzes the results.

Conclusions. Conflict between the structures of the «Myself-concept» and the experience of the situation as traumatic leads to personal disharmonization, can become the cause of depressive states, suicidal thoughts, etc. The psychological trauma of a mother bringing up a child with special needs is localized in: 1) «Myself-real» that acquires a traumatic (post-traumatic) meaning, resulting in a person ceasing to experience the joy of life; 2) «Myself-ideal», which is virtually absent or acquires a fantastic, utopian meaning. At the end of the first module the mothers giving their feedback upon the psychological work, noted the improvement in psycho-emotional feelings, mood, noted the importance of the created space of psychological security and adoption, an area where it is possible to reveal new ways to overcome everyday difficulties.

Key words: «Myself-real», «Myself-ideal», «Myself-image», sychotrauma, correctional work.

Вступ. Центральним особистісним утворенням, в процесі якого протягом життя вибудовується теорія у вигляді значень, цінностей та смислів виступає «Я-концепція» особистості. Від ступені гармонійності «Я-концепції», тобто

узгодженості компонентів останньої та їх адекватного функціонування залежить суб'єктивна безпека та особистісний комфорт в оточуючому світі. Вивченням «Я-концепції» особистості у психологічній науці займалися науковці різних шкіл та напрямів. Проте, дослідження конфліктності між компонентами «Я-концепції» особистості, що переживає психологічну травму, якою є народження дитини з особливостями в розвитку – є цікавим та важливим у науковому пошуці, адже сприйняття екстремальної ситуації, знаходження способу виходу з неї – є суб'єктивним, виходячи із внутрішньої реальності самої особистості (Мисюра, 1995), наявних внутрішніх ресурсів, особистісного досвіду у вирішенні складних життєвих ситуацій. Тому, від ступеня гармонійності компонентів «Я-концепції» особистості залежать способи подолання життєвих криз.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Родоначальник функціонального трактування психіки – У. Джеймс виділяє наступні структурні компоненти особистості (Джеймс, 2003):

1) фізична особистість: власне, тілесна організація;

2) соціальна особистість як включеність у соціальну спільноту (групу), де особистість реалізовує себе в діяльності, впливає на її функціонування та розвиток;

3) духовна особистість як єдність пізнавальних процесів та духовних станів, емоцій, бажань, що виступають ядром особистісної активності, мотивують до досягнення цілей, подолання труднощів.

Соціальне «Я» особистості для багатьох індивідів є важливим компонентом, адже передбачає формування ставлення оточення до картини світу, особистісної життєтворчості. Народження дитини з особливими потребами, безумовно, чинить вплив на всі компоненти структури «Я», змінює «Я-соціальне» та «Я-духовне» особистості, адже життя мами дитини-інваліда трансформується у бік посиленого піклування за фізичним самопочуттям,

здоров'ям, навчанням та вихованням дитини. На «Я-фізичне» мами залишається обмаль часу, так як і на «Я-духовне». Глибоке розчарування, невиправдані очікування щодо власного материнства утворюють внутрішню порожнечу, яку часто заповнюють алкоголем, наркотиками, переїданням, фізичною та емоційною ізоляцією тощо.

Основними функціями «Я-концепції» за Н.І. Сарджвеладзе є наступні (Сарджвеладзе, 1989):

- 1) функція відображення себе;
- 2) функція самовираження та самореалізації;
- 3) функція збереження внутрішньої стабільності «Я»;
- 4) функція саморегуляції та самоконтролю;
- 5) функція психологічного захисту;
- 6) функція інтракомунікацій (внутрішнього діалогу).

З огляду на перераховані функції, виділяють особистісні підструктури «Я-концепції»: «Я-теперішнє» (актуальне), «Я-минуле» (ретроспективне), «Я-майбутнє» (перспективне).

Безперечним є те, що «Я-концепція» особистості мами, що виховує дитину з особливими потребами видозмінюється, особливо, у перерахованих перших чотирьох функціях, адже мама втрачає внутрішню стабільність часто через почуття провини, що є більшим та могутнішим за здоровий глузд та раціональне усвідомлення ситуації з власною дитиною. Тому часто мама «застрягає» у «Я-минулому», «живучи» мріями, спогадами, сподіваннями того періоду.

Функція дзеркала за Н.І. Сарджвеладзе більш розширено представлена представниками інтеракціоністського підходу: Дж. Мідом, Т. Шибутані, Ч. Кулі. «Я-концепція» розуміється як результат взаємодії індивіда із соціальним оточенням. Так, Ч. Кулі розвинув теорію «Я-дзеркального», за якою уявлення

індивіда про самого себе створюється під впливом поглядів соціального оточення та включає наступні компоненти (Cooley, 1922):

- 1) уявлення про те, як мене сприймають оточуючі;
- 2) уявлення про те, як мене оцінюють;
- 3) почуття гордості або приниження, що формується завдяки цим уявленням.

«Я-образ» є динамічним утворенням в структурі самосвідомості особистості, що включає уявлення про власні фізичні, соціальні, духовні складові та є основою для побудови «Я-концепції» особистості.

К. Роджерс трактує «Я-концепцію» як сукупність уявлень особистості про власні характеристики та здібності, можливості взаємодії з іншими та оточуючим світом, що може мати як позитивну, так і негативну спрямованість. Тобто, «Я-концепція» є складною структурною картиною, що існує у свідомості індивіда та включає як, власне, «Я», так і ставлення до себе й оточуючого світу в «Я-минулому», «Я-теперішньому» та «Я-майбутньому» (Роджерс, 2001). Основна ідея К. Роджерса стосовно «Я-концепції» особистості полягає в тому, що формування останньої відбувається завдяки взаємодії особистості із оточуючим світом, передусім, соціальним середовищем (Роджерс, 2001). Йдеться про те, що особистість має потребу в позитивному ставленні до себе з боку оточуючих. Проте, може виникнути розрив між позитивним самоствавленням та ставленням до себе з боку оточуючих. Так, реальний досвід може стати причиною психологічної дезадаптації, коли жінка може зіштовхуватись із реальним досвідом негативного ставлення до себе як мами, що виховує дитину з особливими потребами.

Розвиваючи в подальшому наукові підходи до дослідження «Я-концепції» особистості, Р. Бернс пропонує її інтегровану модель, що є динамічною сукупністю настановлень особистості на «себе» та включає три модальності (Бернс, 1986):

- 1) «Я-реальне» як уявлення про те, яким я є насправді;
- 2) «Я-ідеальне» як уявлення про те, яким я хочу бути;
- 3) «Я-дзеркальне» як уявлення про те, яким мене бачать інші.

Компонентами кожної модальності, в свою чергу, є: 1) образ «Я» – уявлення індивіда про самого себе; 2) афективна оцінка такого уявлення про себе; 3) потенційна поведінкова реакція. Одночасно перераховані модальності характеризуються наступними аспектами: фізичним «Я», соціальним «Я», ментальним «Я», емоційним «Я» (Бернс, 1986).

«Я-реальне» ніколи не співпадає із «Я-ідеальним» (Кон, 1978). Усвідомлення складових «Я-ідеального» є головною рушійною силою самовиховання та саморозвитку, що формує мотивацію до досягнень, змін, нових життєвих цілей. Проте, деколи компоненти «Я-ідеального» є несумісними та вступають у протиріччя із «Я-реальним», тоді це викликає внутрішню напругу та сумніви (Кон, 1978), що, в свою чергу, може призвести до трансформування «Я-образів» у «Я-ідеальному» та, врешті, розпастися (Налчаджан, 1988). Останнє, безперечно, викликає фрустрацію.

Важливою є концепція дисгармонізації особистості, що витікає із положення про те, що уявлення, почуття та ідеї, що вступають у протиріччя з іншими уявленнями, почуттями та ідеями призводять до ситуації психологічного дискомфорту. К. Хорні вважає, що розходження між реальним та ідеальним «Я» індивіда часто є причиною депресивних станів (Хорні, 2008).

Тобто, згідно схарактеризованих нами положень, «Я-концепція» є динамічною та регулятивною системою особистості. Народження дитини-інваліда, безперечно, є психічною травмою для особистості, а тому «Я-концепція» зазнає суттєвих змін, проте, важливим є процес адаптації до ситуації буття, подолання кризи та пошук нових можливостей для особистісного розвитку.

2. Методологія та методи

Методологічною основою дослідження є положення про цілісний характер психічної організації особистості та взаємну зумовленість психологічних та соціальних феноменів. Найбільш цілісно в контексті методологічного розуміння психічної травматизації та подолання життєвих проблем є соціально-психологічний підхід, що трактує психотравму з позиції теорії ставлень (Мясищев, 1995: 48-53), а саме: ставлення до себе, оточуючих, цінностей, діяльності після психотравмуючої події.

Основним методом представленого дослідження є метод активного соціально-психологічного навчання, розроблений науковцем Т.С. Яценко, що базується на глибинно-рефлексивній можливості пізнання психіки (Яценко, 2015).

Спробуємо дослідити ставлення до себе мам дітей з особливими потребами. Основною гіпотезою нашого дослідження є положення про те, що психологічна травма мами, що виховує дитину з особливими потребами локалізується у: 1) «Я-реальному» мами, що набуває травматичного (посттравматичного) змісту, в результаті чого людина перестає відчувати радість життя; 2) «Я-ідеальному» мами, що є практично відсутнім або набуває фантастичного, утопічного змісту.

Психологічна робота з мамами, що виховують дітей з особливими потребами проводилась в контексті реалізації Проекту «Психологічний супровід батьків дітей з особливими потребами» (далі – Проект). Головною метою Проекту є психологічна допомога (психологічний супровід) мамам, що виховують дитину з особливими потребами, адже, від емоційної теплоти та внутрішньої ресурсності мами залежатиме, яким буде «роман зі світом» (Greenacre, 1957) дитини. Адже, оптимальний розвиток автономних функцій Его дитини залежить від емоційної доступності мами (Mahler, 1963).

Основними завданнями першого модулю Проекту були наступні: 1) афективна переоцінка психотравмуючої ситуації засобами зняття психоемоційного напруження засобами арт-терапії та психотренінгових

технологій завдяки формуванню простору психологічної безпеки та прийняття, що дасть можливість поліпшити емоційне самопочуття учасниць; 2) налагодження соціальних контактів, що сприятиме успішному існуванню в соціумі; 3) дослідження учасницями «Я-реального» та «Я-ідеального».

Власне, на бракові відповідних психологічних, педагогічних, юридичних знань наголошують науковці Я.Є. Білень, О.П. Романів, Б.Я. Надь та вказують на необхідності створення атмосфери для самих батьків, де вони могли б знімати психологічне напруження (Білень, 2018).

Цільовою групою Проекту є мами, що виховують дитину з особливими потребами м. Рівного та Рівненської області.

Кількість осіб залучених до Проекту – 28 мам різного віку, що виховують дітей з особливостями в розвитку: 9 дітей із синдромом Дауна та 19 – дітей-аутистів. Для ефективної роботи учасниці були поділені на дві підгрупи.

3. Результати та дискусії

Опишемо деякі психологічні вправи першого модуля та проаналізуємо отримані результати.

На початку групової психологічної роботи нами було проведено вправу «Візитка». Сутність вправи полягала в оформленні візитки, де на одній стороні метафорично зображена основна характеристика свого характеру, про яку знають більшість людей (наприклад, зображення сонця може означати теплоту, доброту, готовність та бажання вислухати, «зігріти» увагою тощо), а на звороті зображують свій секрет у метафоричній формі, тобто те, про більшість людей не здогадується. 25 учасниць (89,2 %) до свого так званого «секрету» віднесли власні депресивні епізоди, тривожні стани, істеричні прояви, почуття провини за народження дитини з особливостями в розвитку, суїцидальні думки тощо. Учасниці описують свої переживання так: «Я одночасно люблю та ненавиджу свою дитину»; «Я покарана Богом й гніваюсь на нього»; «Я скочуюсь у прірву власного почуття провини» тощо. Власне, емоційна складова «Я-реального» мам, що виховують дитину з особливостями в розвитку є нестабільною та

потребує корекційного впливу, що може бути здійсненим в межах індивідуальної або групової психотерапевтичної роботи.

Для діагностики ставлення мами дитини-інваліда до життєвої ситуації у зв'язку із народженням дитини з особливими потребами нами було використано психологічну вправу «Ринок». Мама отримували наступну інструкцію: «Уявіть, що Ви опинилися на чарівному базарі, де можна здійснити обмін власного найбільшого життєвого горя на інше – менш сильне (потужне)». Так, мами на окремих аркушах записували своє найбільше горе та викладали листки на уявному «ринку». За результатами даної вправи можна зробити висновок, що 24 мами (85,7 %), що виховують дитину з особливими потребами вважають своїм найбільшим життєвим горем народження дитини з особливостями психо-фізичного здоров'я; 2 мами (7,2 %) – розлучення з чоловіком; 3 мами (10,8 %) – смерть близької людини; 1 мама (3,6 %) – професійну невизначеність (професійну нереалізованість).

Результати, що отримані нами із вищеописаної вправи, підтверджують думку Г. Фюра, який зазначав, що народження дитини з особливостями в розвитку є для батьків тим поштовхом, що викликає процеси «переживання горя» (Чухрій, 2016: 154).

З метою дослідження «Я-ідеального» нами було використано психологічну вправу «Мої мрії». Так, учасникам психологічної групи було запропоновано створити картину на піску, що матиме назву «Мої мрії», використовуючи всі необхідні для цього матеріали: іграшки, камінчики, ракушки тощо. Кожна створена «картина» обговорювалась та аналізувалась.

Говорячи про «Я-ідеальне» мам, що виховують дитину з особливими потребами, слід зазначити «стертість» власного «Я» мами, тобто «Я» останньої інкорпорується в сім'ю та, передусім, дитину – 28 учасників (100 %): йдеться мова про мрії щодо здоров'я дитини, її добробут, соціальне прийняття (такі мрії часто мали утопічний характер, тобто включали віру у нездійсненне, наприклад, про помилковість поставленого діагнозу «аутизм»). Крім вказаної «центральної теми» у мріях, слід зазначити й інші, що стосуються власного

дорослого Его: бажання зберегти стосунки з чоловіком – 12 учасниць (42,9 %); бажання мати розуміння та підтримку чоловіка та родини – 23 жінки (82,1 %); про професійну реалізацію мріють 19 опитаних (67,9 %); поліпшення житлових умов – 17 учасниць тренінгової роботи (60,7 %); поліпшення власного фізичного та психічного здоров'я – 8 жінок (28,6 %); ще одну дитину – 6 мам (21,4 %); поліпшення фінансових можливостей сім'ї – 11 учасниць (39,3 %); подолання труднощів у спілкуванні з членами родини – 4 мами (14,3 %); відновлення стосунків з друзями, рідними – 9 жінок (32,1 %); зниження або позбуття самозвинувачення та почуття провини за народження дитини з особливостями в розвитку – 18 учасниць (100 %); мрії про вільний час, що цілковито можна приділити собі, хоббі – 25 мам (89,3 %).

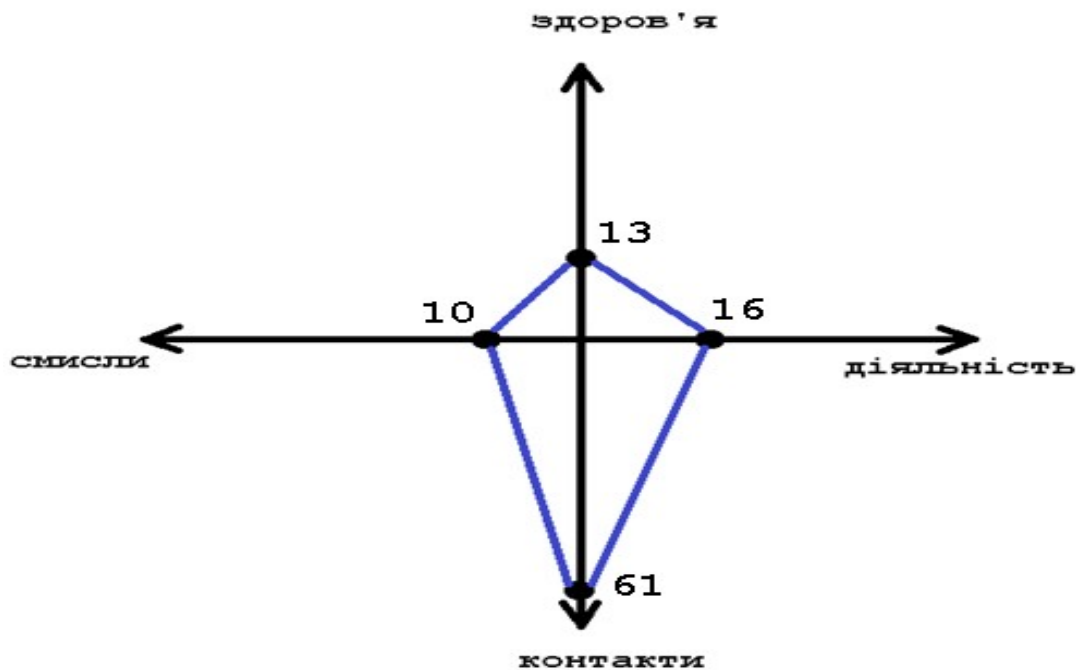
Дана психологічна робота передувала іншій – більш ємній, а саме – роботі із «Моделлю гармонії». Учасниці тренінгової групи отримували наступне завдання: «Уявіть, що Ви маєте 100 % часу та життєвої енергії (ресурсу). Спробуйте розподілити його між чотирма компонентами власного буття: 1) здоров'я як профілактика та лікування проблем, пов'язаних із власним здоров'ям, прогулянки на свіжому повітрі, заняття спортом, слідкування за повноцінним харчуванням, секс тощо; 2) професійна реалізація як, власне, час та енергія, що витрачаються на виконання професійних обов'язків, підготовки до роботи; 3) контакти як час та енергія, виділені на взаємодію (спілкування) із дитиною, чоловіком, батьками, членами родини, друзями, лікарями та вихователями дитини; 4) смисли як компонент особистісного розвитку – читання книг, відвідування семінарів, час на мрії, фантазії тощо. Так, учасниці заповнювали «Я-реальне».

Характеристика «Я-реального» мам, що виховують дитину-інваліда дає нам можливість відзначити центрацію на контактах, передусім, із самою дитиною та фахівцями, що супроводжують її лікування, реабілітацію та розвиток та членами родини. При цьому, контакти із друзями значно обмежені: мами відзначають труднощі у спілкуванні із подругами, що виховують здорових дітей. Натомість, учасниці вказують на велику частку часу, що

«поглинається» он-лайн спілкуванням та соціальними мережами. Таке спілкування є, з одного боку, тим, що відволікає від реальності, проте, воно забирає багато часу. Більшість учасниць відзначають, що причетність до роботи в групі, де є інші мами із подібними життєвими проблемами може стати стимулом та мотивацією до активності, розширенні світогляду на проблему виховання та розвитку дітей з психо-фізичними особливостями. Більшість мам дітей з особливими потребами не працюють, ті, які працюють мають зайнятість не повний робочий день. Наступним є показник «здоров'я», якому, на думку мам вони приділяють не достатньо часу та енергії. Найменше учасниці витрачають час та енергію на власний розвиток, хоббі, читання книг. І це є тим фактом, що найбільше засмучує учасниць нашої психологічної групи. «Я-реальне» мам дітей з особливостями в розвитку зображено на рис. 1.

Рис. 1.

«Я-реальне» мам, що виховують дитину з особливостями в розвитку

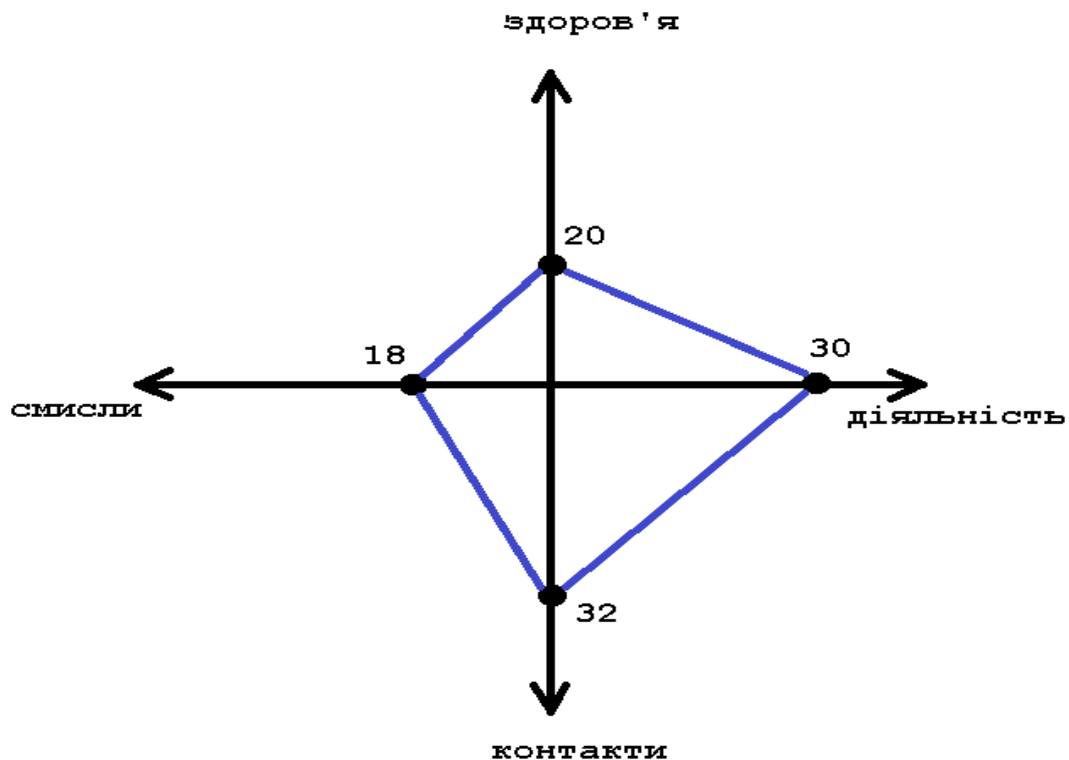

По завершенню обговорення «Я-реального» мамам пропонувалося зобразити ідеальну «Модель гармонії», тобто те, як вони хотіли би

розподілити час та власну енергію між вище зазначеними складовими. Рис. 2 зображує «Я-ідеальне» учасниць групової психологічної роботи. Бачимо збільшення показників «здоров'я», «діяльність» та «смишли» та зменшення показника «контакти» майже вдвічі. Мамаи відзначають, що мають бажання професійної реалізації та відчувають себе ніби ізольованими від суспільства. Професійна реалізація зменшить час на контакти, які часто приносять занепокоєння та погіршують настрій та самопочуття, підвищують внутрішню напругу та тривогу. Всі мамаи відзначили, що мали б бажання більше часу приділяти саморозвитку та хоббі, відвідувати спортзал або басейн, що, відповідно, належить до показників «смишли» та «здоров'я». «Я-ідеальне» мам дітей з особливостями в розвитку зображено на рис. 2.

Рис. 2.

«Я-ідеальне» мам, що виховують дитину з особливостями в розвитку

Важливим етапом вправи є аналіз шляхів, пошук можливостей у наближенні «Я-ідеальної» моделі у реальне повсякденне життя.

Висновки. Конфліктність між структурами «Я-концепції» та переживання ситуації як травматичної призводять до особистісної дисгармонізації, можуть стати причиною депресивних станів, суїцидальних думок тощо. Власне, результати аналізу психологічних вправ, проведених нами в першому модулі Проекту «Психологічний супровід батьків дітей з особливими потребами» показали конфліктність між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» мам та сприймання ними ситуації з дитиною як такої, що є життєвим горем, що підтвердило висунуту нами гіпотезу. По закінченню першого модуля мами, даючи зворотній зв'язок по психологічній роботі, відзначили покращення психоемоційного почуття, настрою, відзначили важливість створеного простору психологічної безпеки та прийняття – простору, де є можливим розкриття нових шляхів подолання буденних труднощів. Подальші модулі нашого дослідження будуть спрямовані на вивчення «Я-соціального», адже мами завжди зіштовхуються із соціальною взаємодією, яке, за суб'єктивними оцінками останніх, часто не є прихильним до проблем батьків з демонстрацією інтолерантності та нерозуміння.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986. 162 с.
2. Білень Я.Є. Психолого-педагогічна допомога сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю. *Україна. Здоров'я нації*. 2018. № 3/1 (51). С. 4-5.
3. Джемс У. Научные основы психологии Мн.: Харвест, 2003. 370 с.
4. Кон И.С. Открытие Я. М.: Политиздат, 1978. 367 с.
5. Мисюра В.Ф. Психологическая реабилитация военнослужащих. М.: ВАФ, 1995. 48 с.

6. Мясищев В.Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии. *Психология отношений*. 1995. Вып. VI. С. 48-53.
7. Налчаджан А.А. Социально-психологическая адаптация. Ереван, 1988. 69 с.
8. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. М.: Эксмо-Пресс, 2001. 414 с.
9. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси.: Мецниереба, 1989. 187 с.
10. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. М.: Академический Проект, 2008. 224 с.
11. Чухрій І.В. Соціально-педагогічна реабілітація батьків, які виховують дітей з функціональними обмеженнями. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія: Зб. наук. праць*. 2016. Випуск 45. С. 153-158.
12. Яценко Т.С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика. Днепропетровск: Инновация, 2015. 567 с.
13. Cooley C.H. *Human Nature and the Social Order*. New York: Charles Scribner's Sons, 1922. 460 p.
14. Greenacre P. The Childhood of the Artist: Libidinal Phase Development and Giftedness. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 1957. V. 12. P. 21-72.
15. Mahler M.S. Thoughts about Development and Individuation. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 1963. V. 18. P. 307-324.

References:

1. Berns R. (1986). *Razvitie Ia-kontseptsii i vospitanie [Development of Myself-concept and upbringing]*. Moscow: Progress [in Russian].
2. Bilen Ya.Ie. (2018). *Psykhologo-pedahohichna dopomoha simiam, yaki vykhovuiut ditei z invalidnistiu [Psychological and pedagogical assistance to*

- families bringing up children with disabilities*]. Ukraina. Zdorovia natsii. – Ukraine. The Health of the Nation, № 3/1 (51), 4-5 [in Ukrainian].
3. Dzhems U. (2003). *Nauchnye osnovy psikhologii [Scientific fundamentals of psychology]*. Minsk: Kharvest [in Russian].
 4. Kon I.S. (1978). *Otkrytie Ia [Discovery of Myself]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
 5. Misiura V.F. (1995). *Psikhologicheskaiia reabilitatsiia voennosluzhashchikh [Psychological Rehabilitation of Armed Forces]*. Moscow: VAF [in Russian].
 6. Miasishchev V.N. *Poniatie lichnosti v aspektakh normy i patologii // Psikhologiia otnoshenii [The Concept of Personality in Aspects of Norm and Pathology]*. Psikhologiia otnoshenii. – Psychology of relationships, VI [in Russian].
 7. Nalchadzhan A.A. (1988). *Sotsialno-psikhologicheskaiia adaptatsiia [Socio-psychological adaptation]*. Yerevan [in Russian].
 8. Rodzhers K.(2001). *Stanovlenie lichnosti. Vzgliad na psikhoterapiiu [A View into the Psychotherapy]*. Moscow: Eksmo-Press [in Russian].
 9. Sardzhveladze N.I. (1989). *Lichnost i ee vzaimodeistvie s sotsialnoi sredoi [Personality and its Interaction with the Social Environment]*. Tbilisi: Metsniereba [in Russian].
 10. Khorni K. (2008). *Nashi vnutrennie konflikty. Konstruktivnaia teoriia nevroza [Our Internal conflicts. Constructive Theory of Neurosis]*. Moscow: Akademicheskii Proekt [in Russian].
 11. Chukhrii I.V. (2016). *Sotsialno-pedahohichna reabilitatsiia batkiv, yaki vykhovuiut ditei z funktsionalnymy obmezheniamy [Social-pedagogical rehabilitation of parents who bring up children with functional limitations]*. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: padahohika i psykholohiia. – Scientific notes of the Vinnitsa State Pedagogical University Named after Mikhaol Kotsiubynsky, 45 [in Ukrainian].

12. Iatsenko T.S. (2015). *Dynamyka razvytyia hlubynnoi psikhokorreksyy: teoryia y praktyka [The Dynamics of Deep Psychocorrection Development: Theory and Practice]*. Dnepropetrovsk : Ynnovatsyia [in Ukrainian].
13. Cooley C.H. (1922). *Human Nature and the Social Order* . New York : Charles Scribner's Sons.
14. Greenacre P. (1957) *The Childhood of the Artist: Libidinal Phase Development and Giftedness. The Psychoanalytic Study of the Child, 12*. New York: International Universities Press.
15. Mahler M.S. (1963) *Thoughts about Development and Individuation. The Psychoanalytic Study of the Child, 18*. New York: International Universities Press.